

HET CULTUURLANDSCHAP TEN ZUIDEN VAN DE KERN THORN (RONDOM KASTEELHOEVE DE GROTE HEGGE), EEN BESCHRIJVING VAN DE “GENIUS LOCI” TEN BEHOEVE VAN EEN RUIMTELIJKE INVULLING

Inleiding

Het beeldkwaliteitsplan van het recreatiepark Maasresidence nabij Thorn kende enkele behandelingen in de Omgevingscommissie MER. De dato 21 april 2014 werd door de commissie een advies gegeven. Ook kwam het plan d.d. 16 april 2014 aan de orde in het overleg van het Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg te Roermond. Naast de gemeente zat tijdens dit overleg ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de provincie Limburg aan tafel. Van dit overleg werd eveneens een verslag ontvangen.

Zowel in het overleg met de Omgevingscommissie als in het onderhoud met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werd uitgebreid aandacht geschonken aan het voornemen, om een hotel te situeren aan de “Thornse zijde” van het plangebied, ten zuiden van de historische kern. Het hotel ligt voor een gedeelte in het beschermd stadsgezicht van Thorn. De discussie hierover spitste zich niet zozeer toe op de vraag, of de bouw op de betreffende locatie mogelijk of niet mogelijk was, alswel op de vraag naar de hieraan ten grondslag liggende visie.

Hieronder volgt een voorzet voor een visie van het gebied aan de zuid- en zuidoostelijke rand van de historische kern van Thorn. Voor het ontplooiën van de visie wordt gebruik gemaakt van het begrip “genius loci”. Daarnaast wordt als bron van inspiratie gebruik gemaakt van de redengevende omschrijving van het aanwijzingsbesluit van historisch Thorn tot beschermd stadsgezicht uit 1973.

Het begrip “genius loci”

Elke plek heeft zijn eigen karakteristiek, zijn eigen identiteit. Om de “eigenheid”, het typische karakter van een locatie te benadrukken wordt wel de term “genius loci” gebruikt. De term is afkomstig uit de oudheid en werd reeds door de Romeinen gebruikt om de kenmerkende hoedanigheid van een plek, om de aldaar heersende unieke plaatsgebonden atmosfeer aan te duiden. In de stedenbouwkunde en architectuur wordt tegenwoordig van de “genius loci” gesproken als een concept, dat als een positieve kracht wordt geplaatst tegenover het destructieve ideaal van de “tabula rasa”, de wens om opnieuw te beginnen, ten koste van het bestaande.

Het begrip deed eerst ingang in de landschapsarchitectuur. Het was de beroemde Engelse dichter en tuinman Alexander Pope (1688-1744), die het introduceerde en in de volgende versregels schreef:

Consult the genius of the place in all;
That tells the waters or to rise, or fall...

Uitgangspunt hierbij is, dat een plaats of locatie inherente kwaliteiten en eigenschappen heeft, kortom een eigen karakter met zich mee draagt. Bij ingrepen in het landschap, dient de “geest van de plek” te worden gerespecteerd. De intentie van een ingreep moet daarom een aanvulling zijn van typisch in een landschap opgenomen structuren en kenmerken en moet niet de “mutatie” van dat landschap beogen!

Vanaf 1980 heeft het begrip “genius loci” ook ingang gekregen in de architectuur. De introductie van het concept in de architectuur is te danken aan de Noorse architect Christian Norberg-Schulz (1926-2000). Hij schreef in zijn boek “Genius loci. Towards a phenomenology of architecture” (1980), dat elke plaats een eigen karakter heeft. “Sinds de oudheid is de genius loci herkend als een concrete realiteit, waar de mens mee moet omgaan in zijn dagelijkse bestaan.” Norberg-Schulz stelde, dat een architect ernaar moet streven om de “genius loci” concreet te maken in de architectuur. De eerste stap van het ontwerpproces moet bestaan uit een zoektocht naar visuele patronen in een natuurlijke of gebouwde omgeving. Deze patronen dienen vervolgens te worden gerespecteerd en vertaald naar een architectonische vormtaal. Zij zijn ook bepalend voor de situering en architectuur van gebouwen.

Beknopte geschiedenis van de plek: “oud” en “nieuw” cultuurland

Verborgene visuele patronen worden onder andere aangereikt door de geschiedenis van een plek. De geschiedenis van het gebied ten zuiden en zuidoosten van Thorn is niet los te zien van de kern van het stadje. Daarom is het relevant om hier in beknopte vorm de geschiedenis van Thorn te schetsen. Het stadje werd in het laatste kwart van de tiende eeuw gesticht als een abdij voor benedictinessen. De stichters waren voorname edellieden: het echtpaar Ansfried en Hilsondis. In de loop van de dertiende eeuw ontwikkelde het klooster zich tot een wereldlijk stift voor adellijke dames. Met uitzondering van de abdis behoeften de kloosterdames - kanunnikessen of stiftdames

genaamd - niet langer bindende geloftes af te leggen. Ook mochten zij persoonlijke eigendommen bezitten. De stiftsdames waren zelfbewuste edelvrouwen, afkomstig uit de rijen van de hoogste adel van het Duitse Rijk. Een hoge intrededrempel garandeerde het exclusieve karakter van de abdij; op het hoogtepunt bevonden er zich slechts twintig hoogadelijke dames in het stift. Op zijn hoogst zes priesters of kanunniken zorgden voor de liturgische taken.

Aan het hoofd van de abdij stond een abdis. Deze kon zich, na de smadelijke terechtwijzing van de ondervoogden, de heren van Horn, ontwikkelen tot een soevereine vorstin. Daarmee werd zij landsvrouwe van een miniatuurvorstendom, het Land van Thorn, dat zich uitstreckte over de dorpen Thorn, Ittervoort, Beersel, Haler, Stramproy, Ell, Grathem en Baexem. Uitgebreide goederen bezat de abdij bovendien in de Baronie van Breda.

De uitzonderlijke situatie van Thorn wijzigde op slag met de komst van de Fransen in 1794. De stiftsdames en hun getrouwen namen spoorwegs de wijk naar het Duitse Essen, waar de vorstin-abdis van Thorn tevens de scepter zwaaid. De stiftgebouwen werden door de bezetters verbeurd verklaard en vervolgens afgebroken. Alleen de Abdijkerk bleef dit lot bespaard. In 1797 werd het lot van het stift ook formeel bezegeld: het werd toen officieel afgeschaft.

Beschouwen wij het gebied ten zuiden en zuidoosten van Thorn vanuit een historisch perspectief, dan is dit tot in de jaren zestig van de vorige eeuw te karakteriseren als een open agrarisch gebied, waarin rijke landbouwgronden en weilanden elkaar afwisselden. De weilanden waren soms omzoomd met meidoornhagen; hier en daar bevond zich een enkele hoogstamboomgaard. De gronden waren tot 1797 in eigendom van het kapittel van de abdij. Pachters bewerkten de kleigronden of lieten hun vee grazen in de weilanden. Vanaf de Franse tijd geraakten de gronden in particulier bezit. Wat bleef was de agrarische bestemming.

Een vergezicht vanuit het zuiden van de Luikse kunstenaar Remacle le Loup getuigt rond 1730 van onbelemmerde zichtlijnen op de imposante abdijgebouwen. In een groene zoom nabij Thorn zijn tot op heden - solitair - de edelmanswoning "de Grote Hegge" en de hoeve "de Kleine Hegge" gelegen. Zij maakten, voor de nadere invulling van hun agrarische functie, tot in de jaren zeventig dankbaar gebruik van het zuidelijke achterland, dat reikte tot aan de Maas. In de toelichting bij de aanwijzing van Thorn tot beschermd stadsgezicht wordt heel expliciet het behoudenswaardige karakter van het gebied onder de aandacht gebracht: "In het zuiden vormen de aldaar gelegen monumenten "de Grote Hegge" en "de Kleine Hegge", met de direct daarbij behorende gronden, een begrenzing, die magnifieke uitzichten geeft op de zuidzijde van Thorn. Teneinde garanties te scheppen voor het behoud van deze uitzichten zijn derhalve genoemde elementen in de bescherming opgenomen."

Het karakter van het Maasuitwaardegebied onderging drastische wijziging door de grootschalige ontgrindingen, die met name in de jaren zestig en zeventig plaatsvonden. Uitgestrekte landbouwgronden en weilanden maakten plaats voor een grootschalig Maasplassengebied. De landbouwers, die het gebied mede hadden "gevormd", werden vervangen door waterrecreanten en toeristen. De monumentale gebouwen, "de Grote Hegge" en "de Kleine Hegge", verloren hun achterland en hiermee hun oorspronkelijke bestaansgrond. Zij kwamen "enigszins wezensvreemd" nabij de oevers van de "Grote Hegge Plas" te liggen, kregen een herbestemming en ondergingen - met behoud van monumentale waarden - ingrijpende restauraties en renovaties. Een organisch gegroeid "oud cultuurland" werd, tot aan de rand met Thorn, opgevolgd door een, binnen korte tijd door mensenhand gecreëerd "nieuw cultuurland". Voor het gebied heeft het historische adagium, dat elke tijdgeest nieuwe uitdagingen stelt en als reactie hierop om nieuwe antwoorden vraagt, als welhaast nergens anders geldingskracht.

Een klein uitstapje naar de architectuur

Bewandelen wij een kleine dwarsstraat en grijpen wij terug op de geschiedenis als inspiratiebron. Deze bijzondere geschiedenis van Thorn kreeg uitdrukking in de architectuur van het stadje. Ze kan - in afwijking van de vele historische steden en stadjes - als voornaam (in de zin van niet burgerlijk) en zwaargewichtig (massief) worden gekarakteriseerd. Bijna alle monumentale gebouwen onderhielden een relatie met de in de Franse tijd (1797-1813) afgebroken stiftsgebouwen van Thorn. In de toelichting op de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht uit 1973 wordt hierover gezegd, dat "geen nederzetting in ons land zo sterk de sporen van de band met een godsdienstige stichting draagt als Thorn".

Statige, uit veldbrandsteen opgetrokken, witgekalkte panden liggen, aaneengeschaald, in een halve cirkel geordend rondom de Abdijkerk. Op enkele markante punten bevinden zich huizen met topgevels. Ze dateren grotendeels uit de 17^e en 18^e eeuw. Ze zijn veelal met de lengterichting naar de straat gekeerd en ze worden meestal afgedekt met zadeldaken of soms met mansardedaken. De dakbedekking bestaat uit holle keramische dakpannen en hier en daar uit muldepannen. De lange

gevels lenen zich uitstekend voor de opname van een groot aantal raampartijen en een prominente toegangsdeur. Raam- en deurpartijen waren een symbool van rijkdom en voornaamheid.

De gebouwen in het buitengebied van Thorn hebben, in tegenstelling tot de stedelijk aandoende kern, een agrarisch karakter. Behalve de laat-19e-eeuwse hofboerderij Zegershof betreft het hier eenvoudige boerderijen of woningen met een lange gevel en één bouwlaag. Ze worden afgedekt met zadeldaken. Een heel ander karakter hebben de gebouwen ten zuiden van Thorn. Van oudsher verbonden met de abdij, is zowel “de Grote Hegge” als “de Kleine Hegge” monumentaal en stralen de gebouwen voornaamheid uit. De omgrachte edelmanswoning “de Grote Hegge” kent een grotendeels uit mergel opgetrokken stamhuis (dat reeds in de 15^e eeuw wordt vermeld) en twee vleugels (allen afgedekt met zadeldaken). De haaks op het stamhuis staande vleugel is naar schatting ook 15e-eeuws; de hiermee verbonden, uit baksteen opgetrokken stalgebouwen zijn van later datum (midden 19e-eeuws). Een robuuste “Tiendschuur” uit de 19e eeuw completeert het ensemble en geeft het geheel nagenoeg een carré-vormig karakter.

De nabijgelegen hoeve “de Kleine Hegge” heeft een ander karakter dan “de Grote Hegge”. Zij moet de adellijke uitstraling missen; het boerderijkarakter loopt hier meer in het oog. Het gebouw heeft de vorm van een kop-rompboerderij, is geheel opgetrokken uit veldbrandsteen en is zowel voor wat het lage woongedeelte als het hoger schuurgedeelte aangaat afgedekt met een zadeldak. Het zadeldak van de schuur verflauwt aan de linkerzijde tot een lessenaarsdak.

Een vingerwijzing naar de nabije toekomst: Maasresidence en de toevoeging van een hotel

De geschiedenis van Thorn is een pars pro toto van de algemene geschiedenis. De historische ontwikkelingen volgden elkaar vanaf de stichting van de abdij tot in het hier en nu op en grijpen in elke periode in op het karakter van het stadje en zijn omgeving. De grootschalige Maasplassen, die ontstonden in de jaren zestig en zeventig, stelden een laatste uitdaging aan Thorn en omgeving. Een “nieuw cultuurland” kreeg vorm en stelde de pregnante vraag naar de relatie hiervan met het “oude cultuurland”.

Een antwoord werd gevonden in de vorm van een toeristische en recreatieve herbestemming van het stadje en het zuidelijke buitengebied. De kasteelhoeve “de Grote Hegge” kreeg een horecabestemming en is een bekend party- en congrescentrum. De Grote Hegge Plas kreeg aanlegsteigers en werd al gauw bevolkt door waterrecreanten. Op de oostelijke oevers kreeg de natuur de vrije hand en ontwikkelde zich het natuurgebied Koningsteen.

Een volgende stap werd gezet toen de mogelijkheden van verblijfsrecreatie werden gezien en een bestemmingsplan “Grote Hegge-Groeskamp” hiervoor in 1998 de kaders formuleerde. Deze kaders zijn via een nieuw bestemmingsplan “Maasresidence” in 2014 geactualiseerd en volledig aangepast aan de eisen van de huidige tijd. In zowel het oude als nieuwe bestemmingsplan is - zoals in de inleiding reeds aangegeven - voorzien in de bouw van een hotel aan de “Thornse zijde”, aan de noordkant van de Grote Hegge Plas, nabij kasteelhoeve “de Grote Hegge”. Realisatie van recreatiepark Maasresidence en de bouw van een hotel bevatten een nieuwe uitdaging, waarop, met respect voor de historisch gegroeide omgeving en hierin aanwezige monumentale waarden, verantwoord moet worden gereageerd.

Nemen wij in deze reactie het begrip van de “genius loci” bij de hand en vertalen wij dit naar de feitelijke toestand en het karakter van het gebied ten zuiden van historisch Thorn, dan resulteren hieruit enkele richtlijnen voor de situering en architectuur van het hotel. De ligging van het hotel markeert de overgang van het “oude cultuurland” naar het “nieuwe”. Dit gegeven legitimeert het hotel als een intermediair, een “middelaar” tussen oud en nieuw, tussen verleden en huidige tijd. Deze intermediaire functie kan het beste worden getransformeerd naar een vormen- en beeldtaal, die er niet eenzijdig naar streeft om aansluiting te zoeken bij de monumentale gebouwen van historisch Thorn en omgeving, maar evenmin door a priori te kiezen voor een abstract modernisme. Het nieuwe gebouw moet oude en nieuwe componenten (stijlkenmerken, materialisaties, profielen) met elkaar verenigen tot een naadloos syncretisme; het moet de openheid en weidsheid van het water weerspiegelen, evenals de voornaamheid en aristocratie van het oude Thorn en de nabijgelegen kasteelhoeve “de Grote Hegge” uitdragen. Vereniging van deze oude en nieuwe componenten tot een eenheid stelt de eis, waar in de behandeling van de omgevingscommissie ook om werd gevraagd, van een “masterpiece of architecture”. In de daarvoor noodzakelijke dialoog met de directe omgeving dient geborgd te worden, dat door de toevoeging van het hotel, als element binnen deze karakteristieke en historische omgeving, geen aantasting plaatsvindt van het beschermd stadsgezicht.

Locatiekeuze

Aparte aandacht verdient de locatiekeuze van het hotel. Zowel tijdens de behandelingen in de omgevingscommissie als tijdens het overleg met de RCE en de provincie Limburg werd uitgebreid gesproken over de situering van het hotel en de gevolgen die deze locatiekeuze zou hebben voor de zichtlijnen op de kasteelhoeve “de Grote Hegge” en de contouren van het historische stadsgezicht van Thorn en de Abdijkerk, die heel dominant hierin is opgenomen. Het bewaren van de “magnifieke uitzichten”, die de toelichting van het beschermd stadsgezicht vraagt, vereist het aangaan van een “dialogoog” met de directe omgeving.

De bijgevoegde bijlage getuigt van een dialoog met de omgeving. Centraal hierin staat de bepaling van een locatie voor het hotel, waarbij het bebouwde deel van het beschermd stadsgezicht, gezien vanaf het buitengebied, wordt ontzien. Het uitgangspunt hierbij is een plaatsing van het hotel tegen de oeverlijn, ten noorden van de Grote Hegge Plas en ten zuidoosten van het beschermd stadsgezicht. Vanuit de Grote Hegge Plas zijn, via de punten A, B, C en D enkele gezichtspunten vastgelegd, die een representatief beeld geven van de waarneming van het stadsgezicht vanaf het water. Het gezichtspunt E geeft de waarneming aan van het beschermd stadsgezicht bij binnenkomst van Thorn, komende over de Meers vanuit Wessem. Dit laatste gezichtspunt kent een locatie, die wordt bereikt nadat de boerderij Crasborn, Meers 16, is gepasseerd. Daarvoor immers wordt het zicht op Thorn volledig belemmerd door de aanwezige dijken. De gezichtspunten A, B, C, D en E leiden, in relatie met het bebouwde deel van het beschermd stadsgezicht van Thorn, tot een aantal zichtlijnen. Deze zijn door middel van stippellijnen aangegeven.

Op grond van de gezichtspunten in het buitengebied enerzijds en het zicht van hieruit op een representatief deel van het stadsgezicht van Thorn anderzijds, mag aan de hand van de gezichtslijnen worden geconstateerd dat de situering van een hotel op de geprojecteerde locatie op de noordelijke oever van de Grote Hegge Plas nauwelijks een belemmering opwerpt voor de waarneming van dit unieke stadsgezicht. Aan het gestelde in de toelichting van het aanwijzingsbesluit van Thorn tot beschermd stadsgezicht uit 1973, namelijk “om de magnifieke uitzichten op de zuidzijde van Thorn te behouden” wordt door de locatiekeuze recht gedaan.

Disclaimer tekst

ZICHTLIJNEN BESCHERMD STADSGEZICHT

Schaal 1:8000
 0 100 200 300m

16 Mei 2014